

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

1 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 1, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 1, ISSUE 1

TOSHKENT-2022

Мундарижа

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ.
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

- 1. ОЧИЛОВ Ўткир Сайфуллоевич**
ҲУҚУҚ РАМЗЛАРИНИ ЎРГАНИШ ВА ЗАМОНАВИЙ ҲУҚУҚИЙ НАТУРАЛИЗМ:
ҲУҚУҚНИНГ АХЛОҚИЙЛИГИ ДАРАЖАСИ МАСАЛАСИ 8

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ.
ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

- 2. САИДОВ Мақсудбек Норбоевич**
МАСЪУЛИЯТИ ЧЕКЛАНГАН ЖАМИЯТИДА УЛУШ, УЛУШНИ (УЛУШИНИНГ БИР
ҚИСМИНИ) БЕГОНАЛАШТИРИЛИШИ БИЛАН БОҒЛИҚ ИШТИРОКЧИЛАР ЎРТАСИДА
ЮЗАГА КЕЛАДИГАН НИЗОЛАР 14
- 3. ШАМСИДДИНОВА Озода Буриевна, КАРИМОВА Зулфизар Лочиновна**
ЖИЛЫЕ ПОМЕЩЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ ИМУЩЕСТВЕННЫХ
ПРАВООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СУПРУГАМИ 26
- 4. ЯКУБОВА Ирода**
МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИ БЎЙИЧА МУЛКИЙ ҲУҚУҚЛАРНИ ЖАМОАВИЙ БОШҚАРУВ
ТАШКИЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ АЙРИМ МАСАЛАЛАР 32

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ
ҲУҚУҚИ. ҲАКАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ

- 5. МАРИПОВА Севархон Арибжановна**
ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА МЕДИАТИВ КЕЛИШУВ ВА КЕЛИШУВ БИТИМИНИНГ
ЎХШАШ ВА ФАРҚЛИ ЖИҲАТЛАРИ 40

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

- 6. ҚУЧҚАРОВ Хамидулло Абдурасулович**
ПЕДАГОГ ХОДИМЛАРНИ МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА
МОДДИЙ ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 46

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ.
ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

- 7. ШАЙЗАКОВ Шодияр Ибрагимович**
ЎЗБЕКИСТОНДА МАЪМУРИЙ СУД ҲУЖЖАТЛАРИНИ ЮҚОРИ СУД ИНСТАНЦИЯСИДА
ҚАЙТА КЎРИШДА ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ 53

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

- 8. ОЧИЛОВ Хасан Рашидович**
ЖИНОЯТ ТАРКИБИ ТУЗИЛИШИ ГЕНЕЗИСИ 62
- 9. МАВЛОНОВ Темур Анвар ўғли**
ЖИНОЯТ НАТИЖАСИДА ЕТКАЗИЛГАН МУЛКИЙ ЗИЁННИ ҚОПЛАШ
ТУШУНЧАСИ ВА ТАРИХИ 70

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

10. РОЗИҚОВ Илҳом Истамович ЖИНОИЙ ЖАЗОЛАРНИ ҚЎЛЛАШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	78
11. НОРМАНОВА Клара Эшназаровна ИШТИРОКЧИЛИҚДА СОДИР ЭТИЛГАН ЖИНОЯТЛАРНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ.....	84
12. НАЖИМОВ Миратдийин Шамшетдинович ЎН ОЛТИ ЁШГА ТЎЛМАГАН ШАХСГА НИСБАТАН УЯТСИЗ-БУЗУҚ ҲАРАКАТЛАР ҚИЛИШ ЖИНОЯТИ УЧУН ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАСИ	90
13. МАХМУДОВ Суннатжон Азим ўғли ЖАВОБГАРЛИККА ТОРТИШ МУДДАТИ ЎТИБ КЕТГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖИНОЯТ ИШИНИ ТУГАТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	96
14. ТУРГУНБОЕВ Элбекжон Одилжонович ЎЗБЕКИСТОН ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА ЖАЗОДАН ОЗОД ҚИЛИШ ИНСТИТУТИ: ТУШУНЧАСИ, БЕЛГИЛАРИ, ТУРЛАРИ.....	103

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

15. YUNUSOV Khaydarali CONTRIBUTIONS OF CENTRAL ASIAN SCHOLARS TO THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC SCIENCES: SARAKHSI – FOUNDER-FATHER OF INTERNATIONAL LAW.....	108
---	-----

МИГРАЦИЯ ҲУҚУҚИ

16. ОТАЖОНОВ Абдоржон Анварович ЎЗБЕКИСТОНДА МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИ СОҲАСИДА КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШГА ДОИР АЙРИМ МАСАЛАЛАР	116
17. БАРАТОВА Дилноза Одилжон қизи МИГРАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАСИ	122
18. КАРИМОВА Мадина Мирзаджановна РАҚАМЛИ НОТАРИАТ: ЖОРИЙ ҲОЛАТ ВА ИСТИҚБОЛ.....	133

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

19. ДЖУМАНОВ Аскар Хасанович, ЯРАШЕВ Нодирбек ГЕРМАНИЯ ВА БУЮК БРИТАНИЯДАГИ ҚОРПОРАЦИЯЛАРНИНГ АЙРИМ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ	140
20. БАЗОРОВ Миркомил Махмудович, ҲАМРОҚУЛОВ Синдор Бобомурод ўғли ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СУД-ЭКСПЕРТЛИК ТИЗИМИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИЛМОҚДА	148

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

МАВЛОНОВ Темур Анвар ўгли

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси таянч докторанти
E-mail: temurmavlonov12345@gmail.com

ЖИНОЯТ НАТИЖАСИДА ЕТКАЗИЛГАН МУЛКИЙ ЗИЁННИ ҚОПЛАШ ТУШУНЧАСИ ВА ТАРИХИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): МАВЛОНОВ Т.А. Жиноят натижасида етказилган мулкий зиённи қоплаш тушунчаси ва тарихи // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 1 (2022) Б. 70-77.

1 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2022-1-9>

АННОТАЦИЯ

Мақолада жиноят натижасида етказилган мулкий зиённи қоплаш билан боғлиқ тушунчалар таснифи, процессуал қонунчиликдаги айрим тушунчалар қўллаш билан боғлиқ муаммолар, шунингдек, мулкий зиённи қоплаш билан боғлиқ тарихий ҳолатлар акс эттирилган. Зиён ва зарар тушунчалари ва уларни қўллаш жараёнида тушунчалар билан боғлиқ муаммолар, мулкий ва моддий зарар тушунчалари, жиноят процесси иштирокчиси сифатида фуқаровий жавобгар тушунчаси, мулкий зиённи қоплашнинг асосий механизмларидан бири сифатида мол-мулкни хатлаш билан боғлиқ айрим фикрлар баён этилган. Мамлакатимизда илк давлатчиликнинг вужудга келишидан бошлаб то илк ўрта асрларга қадар мулкий зиённи тарихи билан боғлиқ адабиётлар ўрганилиб, умумий хулоса қилинган. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг айрим моддаларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича муаллифлик таклифлари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: зарар, мулкий зиён, хатлаш, фуқаровий жавобгар, зиённи қоплаш, мулкий зиён тарихи, туркий давлатлар, Вандидот, мотив.

МАВЛОНОВ Темур Анвар угли

Докторант базовой докторантуры Академии МВД РУз
E-mail: temurmavlonov12345@gmail.com

ПОНЯТИЕ И ИСТОРИЯ СТРАХОВАНИЯ ИМУЩЕСТВЕННОГО ВРЕДА В РЕЗУЛЬТАТЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье описывается классификация понятий, связанных с возмещением имущественного вреда, причиненного преступлением, проблемы с применением отдельных понятий в процессуальном праве, а также исторические аспекты, связанные с возмещением имущественного вреда. Изложены проблемы, связанные с понятиями ущерба и убытков в процессе их применения, имущественного и материального вреда, гражданско-правовой

ответственности как участника уголовного судопроизводства, некоторыми представлениями, связанными с арестом имущества как одним из основных механизмов о возмещении имущественного ущерба. Изучена литература по истории порчи имущества от возникновения первой государственности до раннего Средневековья в нашей стране, на основе чего сделан общий вывод. Разработаны авторские предложения по внесению изменений и дополнений в некоторые статьи Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан.

Ключевые слова: ущерб, имущественный ущерб, арест, гражданский ответчик, возмещение убытков, история имущественного ущерба, тюркские государства, вандидот, МОТИВ.

MAVLONOV Temur

PhD candidate of the Academy of the MIA of the Republic Uzbekistan

E-mail: temurmavlonov12345@gmail.com

THE CONCEPT AND HISTORY OF PROPERTY DAMAGE COMPENSATION AS A RESULT OF CRIME

АННОТАЦИЯ

The article describes the classification of concepts related to compensation for property damage caused by crime, problems with the application of certain concepts in procedural law, as well as historical cases related to property damage compensation. Problems related to the concepts of damage and loss in the process of their application, the concepts of property and material damage, the concept of civil liability as a participant in criminal proceedings, some ideas related to the seizure of property as one of the main mechanisms of compensation for property damage. The literature on the history of property damage in our country from the emergence of the first statehood to the early Middle Ages has been studied and a general conclusion has been made. Author's proposals for amendments and additions to some articles of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan have been developed.

Keywords: damage, property damage, seizure, civil liability, indemnification, history of property damage, Turkish states, Vandidot, motive.

Инсоният яратилибдики ер юзида жиноятлар мавжуд ва бу жиноятлар бу кунга қадар содир этилмақда. Жиноятлар эса шахс, жамият, давлат манфаатларига маълум даражада зарар етказмақда. Жиноят ва зарар тушунчалари ўзаро боғлиқ бўлиб, уларнинг иккисини бир-биридан айро ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 10-моддасида қилмишида жиноят таркибининг мавжудлиги аниқланган ҳар бир шахс жавобгарликка тортилиши шартлиги белгилаб қўйилган. Лекин, фақатгина фақат жавобгарлик қўллабгина мақсадга эришиб бўлмайди. Жабрланувчи шахслар аксарият ҳолларда жиноят содир этган шахсларининг жавобгарликка тортилишига эмас, балки ўзларига етказилган зарарнинг қоплаб берилишидан кўпроқ манфатдордирлар.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2016 йил 27 декабрдаги “Жиноят натижасида етказилган мулкий зиённи қоплашга оид қонунчиликни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 26-сонли Қарорида таъкидланишича, “Жиноят натижасида етказилган мулкий зиённи қоплаш фуқаролар, корхона, муассаса, ташкилотлар, тадбиркорлик субъектлари, шунингдек, давлатнинг мулкий ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоясини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади” [1]. Шунингдек, мулкий зиённинг қопланиши юқорида келтирилган субъектларнинг давлатга ва унинг қонунларга бўлган ишончини янада оширишга, уларга ҳурмат билан муносабатда бўлишига хизмат қилади.

Жиноят-процессуал кодексининг 82-моддасига кўра дастлабки тергов ва суд муҳокамасини олиб бориш жараёнида жиноят туфайли етказилган зиённинг хусусияти ва миқдори ҳисобланади, бу эса нафақат зарарни қоплаш масаласини ҳал этиш, балки

жиноятни квалификация қилиш учун ҳам аҳамиятлидир.

Тадқиқотимиз жараёнида мулкий зиён тушунчасини туб моҳиятини англаб етишимиз учун, аввало зиён ёки зарар тушунчаларини англаб олишимиз лозим. Зарар ёки зиён бу субъектларнинг ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги оқибатида бошқа бир субъектларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг чекланиши натижасидир.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 14-моддасида зарар тушунчасига қуйидагича таъриф берилган: “Зарар деганда, ҳуқуқи бузилган шахснинг бузилган ҳуқуқини тиклаш учун қилган ёки қилиши лозим бўлган харажатлари, унинг мол-мулки йўқолиши ёки шикастланиши (ҳақиқий зарар), шунингдек бу шахс ўз ҳуқуқлари бузилмаганида одатдаги фуқаролик муомаласи шароитида олиши мумкин бўлган, лекин ололмайд қолган даромадлари (бой берилган фойда) тушунилади”.

Шунингдек, ўзбек тилининг этимологик лўғатида мурожаат қилиб, зарар сўзи “зиён келтирди” маъносини англатувчи арабча “дзарра” феълининг ўзагидан келиб чиққанлиги, ўзбек тилида бу сўзнинг “зиён” маъносида ишлатилишини учратдик [2, Б.140].

А.В. Волков зарарнинг қуйидаги тушунчасини таклиф қилади: “Зарар тушунчаси, одатда, шахсга, унинг қадр-қиммати, шаъни, ишчанлик обрўси, соғлиги ёки мол-мулкига маълум кўринишда зарар этказиш, тартибсизлик, ноқулайлик, йўқотиш ёки этишмовчиликни вужудга келтириш факти билан белгиланади. Шу маънода, “йўқотиш” тушунчасининг ўзи маълум бир йўқотилган ҳуқуқий ёки моддий имконият шаклида дастлаб этказилган зарар, хусусан, фуқаролик ҳуқуқида бой берилган фойда деб аталадиган нарсадир” [3, Б.26].

И.Г. Кожин бу фикрларга қўшилган ҳолда зарар тушунчасига қуйидагича тариф беришни таклиф қилади: “жиноят туфайли етказилган зарар, субъектнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларига жинойий тажовуз қилиниши натижасида шахснинг (жисмоний ёки юридик) мулкий ёки номулкий хусусиятга эга бойликларига етказилган салбий оқибатларни ташкил этади” [4, Б.9].

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси ва бошқа қонун ҳужжатлари зарар ва зиён тушунчалари бир қаторда қўлланилиб келади ва бу эса кўпчилик ҳолларда ўзаро мунозарали ҳолатларга сабаб бўлади. Б.М. Хамроқулов “зарар” ва “зиён” тушунчаларини юридик жиҳатдан таққослаб, бу тушунчалар маъно жиҳатдан ўзаро фарқ қилишини айтиб ўтган. Унга кўра, “ноқонуний ҳаракат (ҳаракатсизлик) моддий неъматларни қамраб олса зарар келиб чиқади. Ноқонуний ҳаракат (ҳаракатсизлик) натижасида фуқароларнинг шахсий номулкий ҳуқуқлари ва бошқа номоддий неъматлари камситилса зиён келиб чиқади” [5, Б.7].

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “зарар” тушунчаси “шикаст”, “зиён”, “йўқотиш” маъноларини, “зиён” тушунчаси эса “зарар”, “йўқотиш” маъноларини ифодалаши, шунингдек, русча-ўзбекча ва инглизча-ўзбекча луғатларда бу икки тўшунча ўзаро синоним эканлигини кўришимиз мумкин [6, Б.133, 147].

Д.Р. Тўраева «зарар» ва «зиён» синоним сўзлар эмаслиги, балки юридик жиҳатдан ўзаро фарқ қиладиган тушунчалар эканлигини, шунингдек агар ғайриқонуний ҳаракат (ҳаракатсизлик) моддий неъматларни қамраб олса, “зарар келиб чиқиши” ҳамда “мулкий зиён” жумласи ўрнига “моддий зарар” жумласини қўллашни, “моддий зарар” тушунчаси “мулкий зиён”га қараганда кенг тушунча эканлиги, “мулкий зиён”ни ҳам қамраб олиши ҳақида фикр билдирган [7, Б.16].

Зарар (ҳуқуқда) — бир шахсга иккинчи бир шахснинг ҳуқуқбузарлиги туфайли етказилган пул шаклидаги зиён [8, Б.35].

Шунингдек, Д.Р. Тўраева томонидан зиён тушунчасига қуйидаги муаллифлик таърифини беради: “Зиён” жабрланувчини камситиш, жисмоний оғриқ, маънавий (руҳий) азоб чекиши, соғлиғига зиён етказилиши билан боғлиқдир ва бунинг натижасида фуқаронинг мулки йўқолиши (камаиши) ҳам мумкин. Лекин бошқа ҳолатларни, масалан, “бой берилган фойда”ни қамраб олмайди, жиноят процессида қўзғатилган фуқаровий даъво, бевосита зиённигина эмас, балки кўрилган зарарни ҳам ундиришни кўзда тутди [7, Б.16].

Фикримизча, зарар тушунчаси зиён тушунчасига нисбатан кенгроқ маънода қўлланилиб, ҳуқуқбузарлик натижасида юридик ёки жисмоний шахсларга тегишли мол-мулк, мулкий ҳуқуқ ҳажмининг камаишига ёки йўқотилиши, бекор бўлишига олиб келадиган моддий

зарар ёки номоддий неъматнинг (жисмоний шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи, шаъни, қадр қиммати, руҳий ҳолати) шикастланиши ёинки ундан маҳрум бўлиниши тушунилади. Бундан келиб чиқадики, зарар моддий, маънавий ёки жисмоний хусусиятни ўзида акс эттиради. Маънавий ва жисмоний зарар фақатгина жисмоний шахсларгагина етказилиши мумкин. Моддий зарар эса ҳам юридик, ҳам жисмоний шахсларга етказилиши мумкин.

Мулкий зиён тушунчасига тўхталадиган бўлсак, “мулкий” сўзи “эга бўлди” маъносини ифодаловчи “малака” сўзи асосида шаклланган [2, Б.285] бўлиб, “мулкка ва унга эгалик қилиш билан боғлиқ бўлган” маъносини англатади [6, Б.634].

Ислонда мулк тушунчаси турли масъабларда турли таълқин этилади. Баъзи ислон ҳуқуқшунослари мулкни қуйидаги хусусиятларга эга бўлиши шартлигини такидлаганлар: яроқлилиқ, хусусий бўла олиш. Ханафий уламоларнинг фикрича, у жамғарилиш хусусиятига эга бўлиши шарт. Шофеъий ва ханбалий масъабининг тарафдорлари инсон меҳнати пул билан ўлчанадиган бўлса, уни ҳам мулк дейиш мумкинлигини такидлаганлар. Шиа масъаби ҳуқуқшуносларининг фикрига кўра мулк хусусий мулк бўла олиши, айланма фойда предмети бўлиши ҳамда инсонга фойда келдтириши лозимлиги такидланган [9, Б.21-22].

Яъни, мулкий зиён маълум бир ҳаракат ёки ҳаракатсизлик натижасида юридик ёки жисмоний шахсларнинг мулкка ва унга эгалик қилиш билан боғлиқ муносабатларига салбий маънодаги таъсири тушунилади.

У.А. Абдурахмонов етказилган моддий зиёни шахсга етказилган зиён, мулкка етказилган зиён ва маънавий зарар каби кўринишларда таърифлаган [10, Б.14].

А.П. Рижаконинг таъкидлашича, “жабрланувчи ёки фуқаровий даъвогарга тегишли товар моддий бойликларга таъсир этиш натижасида (уларни эгаллаб олиш, уларга шикаст етказиш, уларни йўқ қилиш ва ҳ.к.) етказилган моддий зарар ундирилиши лозим бўлган моддий зарар деб тан олинади” [11, Б.96].

Д.Р. Тўраева: “Моддий зарар – содир этилган жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) оқибатида жисмоний ёки юридик шахсларга тегишли молмулкнинг шикастланиши ёки йўқолиши ҳамда мулкий ҳуқуқларга етказилган иқтисодий зарардир”, - деган фикрни билдириб ўтган [7, Б.16].

Т.Н. Тиллаевнинг фикрига кўра жиноят процессида моддий зарар тушунчаси мулкий зарар тушунчасига қараганда кенгроқ маънода таърифланади ва у ўз навбатида мулкий зарарни ҳам ўз ичига қамраб олади. Сабаби, жиноят натижасида мулкий зарар етказиш дейилганда, айнан мулкий муносабатларга етказилган зарар тушунилса, жиноят натижасида моддий зарар етказиш дейилганда мулкий зарардан ташқари жиноят туфайли етказилган бошқа шаклдаги (маънавий ва жисмоний зарардан ташқари) зарар тушунилиши лозим [12, Б.40].

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 39², 54, 56, 154, 211, 302, 313, 396, 398, 413, 457, 467-моддаларида “мулкий зарар” тушунчаси, 276, 277, 278, 283, 285, 304, 303, 305, 306, 307, 312, 470, 577-моддаларида эса “мулкий зиён” тушунчалари қўлланилганлиги, 84, 329, 497³⁰-моддалида эса моддий зарар тушунчалари қўлланилганлиги ва бу тушунчалар бир маънони ифодалаётганлигини инобатга оладиган бўлсак, бу тушунчалар орасидаги юридик коллизияни вужудга келтираётганлигини кузатишимиз мумкин. Т.Н. Тиллаевнинг фикрига қўшилган ҳолда зарар тушунчасининг кенг маънода қўлланилиши ва зиён тушунчасини ҳам ўзига қамраб олишини инобатга олиб, 276, 277, 278, 283, 285, 304, 303, 305, 306, 307, 312, 470, 577-моддаларида қўлланилган “зиён” тушунчасини зарар сўзига алмаштириш лозим.

Жиноят натижасида етказилган мулкий зиёни қоплашни таъминлашнинг асосий механизмларидан бири мол-мулкни хатлаш бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 290-моддасида ҳукмининг фуқаровий даъвога ва бошқа мулкий ундиришларга доир қисмининг ижросини таъминлаш учун суриштирувчи, терговчи ёки суд гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ва фуқаровий жавобгарнинг мол-мулкни хатлаши шартлиги белгилаб қўйилган. Шубҳасиз, бу жиноят натижасида етказилган мулкий зиёни қоплашни таъминлашнинг энг самарали механизми ҳисобланади. Шунингдек, юқорида келтирилган модданинг иккинчи қисмида “гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ва

фуқаровий жавобгар оиласининг нормал турмушини таъминлаш учун зарур бўлган уй-жой, квартира, уй анжомлари ва жиҳозлари, кийим ва буюмлар хатланмайди” дейилган. Бундан англашилиб турибдики, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, фуқаровий жавобгар оиласи бўлган тақдирдагина уларнинг нормал турмушини таъминлаш учун мол-мулк хатланмаслиги мумкин. Норманинг ушбу тарзда ифодаланиши оиласи бўлмаган шахсининг ягона турар жойи ва ушбу моддада келтирилган бошқа буюмлари хатланиши мумкинлигини ифодаламоқда. Бизнингча, қонун чиқарувчи ушбу нормани қабул қилишда ушбу маънони ифода этмоқчи бўлмаган. Бошқа қонуности ҳужжатларида, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 14 апрелдаги “Қарздор ва унинг оиласининг нормал турмуш кечириши учун зарур бўлган, ижро ҳужжатлари бўйича ундирув қаратилиши мумкин бўлмаган уй анжомлари ва жиҳозлари, кийимлар ҳамда бошқа буюмлар рўyxатини тасдиқлаш тўғрисида”ги 110-сонли қарорида ҳам “қарздор ва унинг оиласининг” [13] деган жумла ишлатилган, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги қонунининг 52-моддаси (Ундирув қаратилиши мумкин бўлмаган мол-мулк)да “Ижро ҳужжатлари бўйича ундирув қарздор жисмоний шахсга мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган ёки унинг умумий мулкдаги улуши бўлган ягона уйга (квартирага), агар қарздор ва (ёки) унинг оила аъзолари унда доимий равишда яшаётган бўлса қаратилмайди” [14] дейилган.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 290-моддаси (Мол-мулкни хатлаш) иккинчи қисмини қуйидаги таҳрирда баён этишни таклиф этамиз: Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, фуқаровий жавобгар ва (ёки) уларнинг оила аъзолари нормал турмушини таъминлаш учун зарур бўлган уй-жой, квартира, уй анжомлари ва жиҳозлари, кийим ва буюмлар хатланмайди.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 58-моддасида айбланувчи томонидан ёки ижтимоий хавфли қилмиш содир этган ақли норасо шахс томонидан етказилган зарар учун қонунга кўра мулкый жавобгар шахс, корхона, муассаса ёки ташкилот ишда фуқаровий жавобгар сифатида иштирок этиш учун жалб қилиниши мумкинлиги белгиланган. Бу тушунча кўпчилик ҳолларда муомалага лаёқатли гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ҳам жиноят ишида фуқаровий жавобгар сифатида жалб қилиниши лозим деган фикр вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 2016 йил 27 декабрдаги 26-сон қарорининг 4-бандида бу ҳолат юзасидан қуйидагича шарҳ берилган: “Қонунга кўра, мулкый зиён учун жавобгарлик айбланувчи, судланувчига эмас, балки бошқа шахсга юклатилган ҳолларда, суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд тегишли жисмоний ёки юридик шахсни фуқаровий жавобгар сифатида ишда иштирок этишга жалб этиш тўғрисида қарор (ажрим) чиқаради ва унга ЖПК 59-моддасида назарда тутилган ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтиради” [1]. Лекин қонун нормасида, яъни ЖПКнинг 59-моддасида бундай маънони англаб олиш анча мушкул.

Ўзбекистон миллий энциклопедиясида жиноят натижасида етказилган зарарни ундиришда айбланувчи шахс фуқаровий жавобгар сифатида ишга жалб қилиниши мумкинлиги қайд этилган [15, Б.318].

Шу мақсадларни инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси 58-моддаси (Фуқаровий жавобгар)нинг матнини қуйидаги таҳрирда баён этишда таклиф этамиз:

“Айбланувчи томонидан ёки ижтимоий хавфли қилмиш содир этган ақли норасо шахс томонидан етказилган зарар учун қонунга кўра бошқа мулкый жавобгар шахс, корхона, муассаса ёки ташкилот ишда фуқаровий жавобгар сифатида иштирок этиш учун жалб қилиниши мумкин. Фуқаровий жавобгар сифатида жалб қилиш ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор қарор, суд эса ажрим чиқаради.”

Жиноят натижасида етказилган мулкый зиённи қоплаш барча замонларда ҳам давлат ва жамиятнинг асосий муаммоларидан бири бўлган. Бу муаммоларни тартибга солиш учун турли хил тартиб-қоидалар ишлаб чиқилиб, ҳаётга тадбиқ этила бошлаган. Биринчи қонунлар тузган ҳукмдор сифатида тарихга кирган Хаммурапи ўзининг жорий қилган тартиб-қоидалари барча учун – бадавлат ва қашшоқ кишилар учун бирдек бўлган. Хаммурапи

қонунларига кўра шифокор амалга оширган жаррохлик амалиёти натижасида бемор вафот этса, шифокорнинг қўллари кесиб ташланиши, бинокор қурган уй тўсатдан қулаб, бирон кишини босиб қолса, бинокор қатл этилиши қайд этилган [16, Б.49].

Ушбу қонунни ўрганишимиз жараёнида шуни кузатдикки, мулкка қарши жиноятлар учун асосий жазо ўлим жазоси бўлган, бу эса етказилган мулккий зиён учун жавобгарликнинг жуда оғир бўлганлигини кўрсатади. Ҳаёт ва соғлиқка зарар етказиш ёки бундай ҳаракатлар содир этиш учун уринишга талион жазо тизими жорий қилинган, яъни жазо жиноят натижасида етказилган зарарга тўлиқ мос келиши керак. Хаммурапи олдинги даврларга нисбатан талион тизимидан фойдаланишни сезиларли даражада кенгайтирди, товон тўлаш амалиётини эса кескин қисқартиди. Жазо қўллашдан асосий мақсад шахсни тарбиялаб, жамиятга қайтариш эмас, балки жабрланувчиларга етказилган зарарни қоплаш ва бошқаларга ўрнак бўлиш бўлган [17, Б.15].

Мамлакатимизда илк давлатларнинг вужудга келишидан, яъни милоддан аввалги VIII-VII асрлардан то милодий VII асрга қадар бўлган даврни ўз ичига олади. Бу даврда одат ҳуқуқи ва зардуштийлик динининг китоби бўлган Авесто муҳим аҳамият касб этган. Таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз тарихида энг қадимий қомусий манба “Авесто” ҳисобланади. “Авесто” зардуштийлик динининг муқаддас манбаи сифатида диний-фалсафий, мулккий-ҳуқуқий муносабатларни акс эттиради. Авестонинг “Вандидот” [18, Б.106] китобида ҳуқуқий қоидалар ўз аксини топган. У қадимий муғларнинг одат ва анъаналарини, расм-русмларини, ахлоқ-одоб, маданият ва маорифни, қонунларини ўз ичига олган [19, Б.22]. Авестода ўрнатилган қоидаларга мувофиқ қонун чиқарувчи орган оқсоқоллар кенгаши – “Варзантапати” бўлиб, у жамият ҳаётида юзага келган ижтимоий-ҳуқуқий ва иқтисодий масалаларни ҳал қилган. Катта оилада эса “Виспати” асосий вазифани бажариб, у қабила раҳбари, қоzi, диний руҳоний ҳисобланган [20, Б.133].

Авестода, аксарият ҳолларда, бир шахс томонидан содир этилган ҳаракат учун бутун бир оила ёки жамоа жавобгар бўлиши, зарарни қоплаш уларнинг зиммасига бирдек юклатилганлигини кузатишимиз мумкин.

Авестода бошқаларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, ҳар қандай ҳолатда яхши ният, жиноят учун жазо, ҳалол меҳнат билан еришилган бойликни юқори баҳолаш, меҳнат қилмасдан бойлик орттириш масалалари диний ва маънавий томондан салбий фазилатлар ҳисобланади ва айна пайтда мавжуд фуқаролик ҳуқуқи концепциясининг муаммолари ва асосидир. Жумладан, амалдаги фуқаролик ҳуқуқи зарарни қоплашда ҳуқуқбузарликнинг мақсади ва мотивига алоҳида еътибор бермайди, балки зарарни қоплашни биринчи ўринга қўяди. Бизнинг фикримизча, зарарни қоплашда зарар миқдорини аниқлаш ва ундириш учун ҳуқуқбузарнинг мақсади ва мотивларини еътиборга олиш, шунингдек, зарарни ундиришда “эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал” меъзонларини ҳисобга олиш лозим [21, Б.318].

Шунингдек, бу даврда мавжуд бўлган одат ҳуқуқлари ҳақида тўхталадиган бўлсак, бу даврда туркий халқларда кўпроқ одат ҳуқуқлари кенг тарқалган ва бизгача Хитой манбалари орқали етиб келган. Шу манбаларга таянган ҳолда таъкидлаш мумкинки, туркларнинг қадимги аجدодлари ҳисобланган хуннларда ёзма қонунчилик бўлмаган ва қонунлар оғзаки эълон қилиб турилган. [22, Б.47] Дунху (Ухуан) қабилаларида ўзига хос жиноят қонунлари мавжуд бўлиб, одам ўлдириш ва ўғрилиқ каби жиноятлар содир этил ҳолларда аймоқ (қишлоқ жамоаси) оқсоқолларига мурожат этилмай, зарарни қоплаш билан боғлиқ низони ҳал қилишга рухсат берилган. Одам ўлдиришда айбланган киши от ёки қўй тўлаш евазига жавобгарликдан қутулиши мумкин эди. Турк хоқонлигида ҳам одат ҳуқуқлари устувор бўлиб, безорилик оқибатида тан жароҳати етказилганда мулккий жазо – зарарни тўлатиш (қоплаш) жазоси берилган. Бунда келтирилган зарарнинг даражаси эътиборга олинган. Масалан, безорилик натижасида бирор кишининг кўзига жароҳат етказилса, жабрланувчига қизини ерга бериши, қизи бўлмаса, уйланиши учун зарур мулкни тақдим этиши лозим эди. Аъзоларининг бирортаси ишдан чиқарса, бу зарар ишга яроқли от билан қопланиши, от ёки бошқа ашёларни ўғирлаганлик учун эса ўғирланган ашё қийматининг ўн баробарини ундириб олиш билан чекланилган [22, Б.48-51].

Эфталлар ҳокимиятни қонунлар асосида бошқаришган. Жиноят содир этганлик учун

қаттиқ жазо чоралари қўлланилган. Ўғрилик содир этганларнинг бўйини кесиб қатл этиш ёки ўғирлаб кетган мулкнинг ўн баробари миқдорида ундириб бериш жазоси қўлланилган. [19, Б.26]

Амалдаги жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигимизнинг айрим нормаларида, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 35-моддаси (Қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар тушунчаси) ва 55-модда (Жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар) ларида зарар етказган шахснинг мотив ва мақсадларини инобатга олган ҳолда қўлланиладиган енгиллаштирувчи нормалар берилган бўлсада, ушбу моддаларга таалуқли бўлмаган жиноятни содир этган шахсларнинг узғу маънодаги мотив ва мақсадларни кўзлаб содир этган ҳаракатлари учун енгиллаштирувчи норма мавжуд эмаслигини кузатишимиз мумкин. Қонунчилигимизга ушбу ҳолатларни ўзида акс эттирувчи нормаларни киритиш ва қилмиш учун жавобгарлик қўлланилаётганда мотив ва мақсадни инобатга олинишини кенгайтириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2016 йил 27 декабрдаги “Жиноят натижасида етказилган мулкий зиённи қоплашга оид қонунчиликни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 26-сонли қарори. // URL: <https://www.lex.uz/docs/3115385>
2. Ўзбек тилининг этимологик лўғати / Ш. Раҳматуллаев. – Т.: Университет, 2003.
3. Волков А.В. Возмещение убытков по гражданскому праву России: Диссертация кандидата юридических наук. Волгоград, 2000.
4. Кожин И. Г. Уголовно-процессуальный механизм обеспечения возмещения вреда физическому лицу: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тюмень: Институт государства и права ТГУ, 2006.
5. Хамрақулов Б. М. Маънавий зарарни қоплашнинг ҳуқуқий тартибга солиниши муаммолари: Юрид. фан. номз. ... дис. автореф. – Т.: ТДЮИ, 2008.
6. Ўзбек тилининг изоҳли лўғати. // А. Мадвалиев таҳрири остида. Давлат илмий нашриёти. Т.3. - Т., 2007. – Б.436.
7. Тўраева Д.Р. Жиноят процессида жабрланувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини муҳофаза қилиш механизмини такомиллаштириш: Юрид. фан. док.(PhD) ... дис. автореф. – Т.: Ўз. Рес. ИИБ Академияси, 2020.
8. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси “З” ҳарфи 35-б (National encyclopedia of Uzbekistan, letter “Z”)
9. Исхаков С.А. Ислом фуқаролик ҳуқуқи асослари: Ўқув қўлланмаси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2005.
10. Абдурахмонов У. А. Суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва суд органлари томонидан фуқароларга етказилган зиённи қоплаш: Юрид. фан. номз. дис. автореф. – Т.: ТДЮИ, 2009. – Б.14.
11. Рыжаков А. П. Возмещение вреда, причиненного преступлением. – М.: Норма, 1999. – С. 96. (Ryzhakov A.P. Compensation for the harm caused by a crime. - M.: Norma, 1999. - P. 96.)
12. Тиллаев Т.Н. Жиноят процессида фуқаровий даво: Юрид. фан. номз. дис. – Т.: 2009. – Б.40.
13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 14 апрелдаги “Қарздор ва унинг оиласининг нормал турмуш кечириши учун зарур бўлган, ижро ҳужжатлари бўйича ундирув қаратилиши мумкин бўлмаган уй анжомлари ва жиҳозлари, кийимлар ҳамда бошқа буюмлар рўйхатини тасдиқлаш тўғрисида”ги 110-сонли қарори // URL: <https://www.lex.uz/acts/1470263>
14. Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги 258-II-сон Қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/26477>
15. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси “Ф” ҳарфи 318-б.
16. Тарих. Қадимги дунё 6-синф: умумий ўрта таълим мактабларининг 6-синфи учун дарслик / А. Сағдуллаев, В. Костетский. - Тузатилган ва тўлдирилган бешинчи нашр. -

Тошкент.: “Янгийўл полиграф сервис”, 2017. .

17. Кудинова Н.Т. Законы царя Хаммурапи. – Хабаровск.: Тихоокеанский государственный университет, 2013.

18. “Авесто”нинг ўзбек тилидаги таржимасида “Вандидод”. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқад Маҳкам таржимаси. – Т., 2001.

19. Давлат ва ҳуқуқ тарихи: ИИВ олий таълим муассасалари учун дарслик // Н. Одилқориев, Н. Азизов, Х. Мадиримов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012.

20. Рахмонов Р.И. “Авеста” – великий историко-правовой источник // Проблемы современной науки и образования. – М., 2013. – № 2 (16).

21. Имамов Н.Ф. Авеста — источник гражданского права // Молодой учёный. Санкт-Петербург, 2014. – № 5.1 (64.1)/2014.

22. Муқимов З. Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи. Олий ўқув юрти талабалари учун дарслик. – Т., 2003.